

voor Vondel op onze middelbare studiën uit onze leerprogramma's wil uitsluiten de studie onzer modernen.

Volstrekt niet!

Te Bonne-Espérance reeds zeide ik het : Daar onze leerlingen mannen moeten zijn van onzen tijd, daar wij verschillende moderne schrijvers hebben van ernstige waarde, moeten onze leerlingen die ook bestudeeren. Dit alléén heb ik willen beweren en bewijzen : Vondel moet, in de hoogste klassen ten minste, *de* auteur zijn voor het Nederlandsch, hij moet de voedende kracht zijn die onze jongelingen zal sterken tot frissche telgen van den Nederlandschen stam, hij moet hun verstand verruimen, hun verbeelding versieren, hun gevoel louteren, hij moet ze doen opgaan in bewondering voor die taal die, nogmaals naar het woord van Schaepman (1), « in den mond en door de veder van Vondel geworden is godentaal en hemelval! »

Moge het Tweede Congres voor Taalkunde daarover zijn instemming betuigen!

De heer Basse kan slechts ten deele met spreker meegaan. Persoonlijk heeft hij ondervonden, dat vele leerlingen de lezing van werken als *Lucifer*, *Hermann und Dorothea*, *das Lied van der Glocke* vervelend vinden. Alléén rijpere jongens vinden er genoeg in en er bestaat groot gevaar, dat vele leerlingen de school verlaten met een onaangename herinnering aan klassieke werken. Bij den keus van de te verklaren werken, moet men, volgens hem, hoofdzakelijk rekening houden met de gemiddelde kennis der jongens.

Een zeventigtal leden woonden deze eerste vergadering bij.

Tweede Vergadering

De Voorzitter Prof. Dr. Hamelius opent de vergadering en houdt een verhandeling over :

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET RIJM

I

De beteekenis van het rijm voor de poëzie onzer moderne volkeren is wel voornamelijk, maar niet algeheel fonetisch of prosodisch. Het rijm is weliswaar van de VI^{de} eeuw af allengskens geworden de maat-aangever,

(1) Handelingen van het XXIIIe Nederlandsch Taal- en letterkundig Congres (Antwerpen, 1896).

welks getik den afloop van ééne prosodische reeks en den aanhef van eene andere aankondigt. Die beteekenis heeft het tot op onze dagen behouden niettegenstaande protesten en klachten van kunstenaars, in hun fijngevoeligheid gekwetst door den schellen klank, die telkens weer in het oor springt, en die dus den breeden stroom der zielsaandoeningen stoort en stremt. Te vergeefs hebben vooral de dichters der Renaissance het voorbeeld der klassieke oudheid ingeroepen, om zich van dat aanhoudend geklingel vrij te maken. Het blank vers is in Italië en Engeland een uitdrukkingmiddel geworden, voor geletterden en verfijnden : het volk heeft voorts blijk gegeven van zijne behoefte aan den vasten klokslag die zijn rhythmisch gevoel leidt en ondersteunt, zijn gehoor streelt en telkens weer prikkelt.

Maar eene andere beteekenis van het rijm kunnen wij uit de bovenvermelde protesten gissen. In de inleiding van 1668 tot het Verloren Paradijs geeft Milton de redens aan waarom hij rijmloze verzen gebruikt, en daar gewaagt hij even van de verhouding tusschen metriek en woordvoeging. « Niet zonder reden schrijft hij, hebben voorname Italiaansche en ook Spaansche dichters het rijm uit langere en kortere werken uitgesloten, gelijk lang geleden onze beste Engelsche treurspelen, want op zichzelf is het voor het gehoor der vernuftigen plat en zonder werkelijke muzikale bekoring, deze laatste ontstaat enkel uit passende versmaat, geschikte lengte der lettergrepen, en afwisseling in den overgang van een vers tot het andere, niet in het geklingel van gelijke uitgangen, eene fout die, in de dichtkunst en in de echte welsprekendheid, door de geleerden der Oudheid werd vermeden. » — Wat Milton hier afkeurt, is het korte en eentonige afbreken van versregel en gedachte, door het herhaaldelijk weerkeeren van denzelfden klank.

Dit is van het hoogste historische belang, want door zijnen invloed op Klopstock staat Milton aan de bron der geheele Duitsche beweging der XVIII^{de} eeuw om het rijm af te schaffen, en klassieke hexameters of pentameters na te bootsen. Wij zien dus dat de vijanden van het rijm tegelijkertijd de voorstanders zijn van eene grootere vrijheid voor de verbeelding en het gevoel, de woordvoerders van strenge kritische wetten in de literatuur daarentegen vertoonen de grootste regelmatigheid in hun gebruik van het rijm, gelijk b. v. Alexander Pope, de Engelsche didacticus en navolger van Boileau. Bij dezen vertegenwoordiger der rationalistische school kunnen wij nagaan, hoe het vers, de zinbouw, de gedachtengang op de twee eindpunten der met twee en twee aaneengekoppelde regels gericht zijn, hoe de volzin gedraaid en verdraaid wordt, hoe het Engelsch taaleigen geweld aangedaan wordt, om de twee woorden, waar het

zwaartepunt van antithese en parallelisme moet liggen, vast op hunne plaats aan het slot van het rijmpaar te spijkeren. In dergelijke voorbeelden kunnen wij de door Verlaine in zijn « Art poétique » verafschuwde *éloquence, l'esprit cruel et la pointe assassine* in innig verband met het rijm waarnemen. Maar willen wij den oorsprong ontdekken van wat wij het logische of rhetorische gebruik van het rijm kunnen noemen, dan moeten wij opklimmen tot vroegere eeuwen.

II

Wij zullen nu onze aandacht vestigen op eene bewering uit Wackernagel's Poetik (1873, bz. 439) niet omdat wij die als juist mogen goedkeuren, maar omdat zij tot denken en verder vragen opwekt. De volgende woorden moeten dus met het passende kritische wantrouwen worden gelezen :

« Die Alliteration beginnt mit dem Gleichen, der Reim mit dem Ungleichen. Mit diesem Unterschiede in der Form hängt zusammen ein Unterschied in der Bedeutung » [hier daagt dus weer de logische waarde van het rijm op!] « der zwischen den alliterirenden und den reimenden Versarten besteht. Wir haben nämlich bis in die gewöhnliche Rede hinein, in Prosa, eine Menge von sprichwörtlichen, feststehenden Wortpaarungen, die aber ihrem Gehalte, ihrer Fassung und ihrem Ursprunge nach eigentlich in die Poesie gehören. » [Wackernagel komt hier, gelijk Milton, op de kwestie van de grens tusschen dicht- en prozataal.] « Sie alliteriren theils, theils reimen sie. Und da ist denn eine Regel, die freilich nicht ausnahmslos ist, daß die Wortpaare, welche alliteriren, begriffsverwandt oder gar tautologisch sind, die reimenden dagegen eine Antithese bilden oder doch verschieden sind, z. B., alliterirend : Feuer und Flamme. » [Wackernagel mocht hier niet nalaten te vermelden, dat deze combinatie even goed Fransch, in de zegswijze *jeter feu et flammes*, als Duitsch is.] « Geld und Gut, reimend : Stein und Bein (Totes und Lebendes), Gut und Blut. — Also, wo der gleiche Anfang, bei der Alliteration, da herrscht auch Gleichheit des Sinnes; wo aber ungleicher Anfang, beim Reim, da ist auch der Sinn ungleich oder gar entgegengesetzt. In beiden Fällen zeigt sich kein indifferentes Verhältnis, sondern ein Parallelismus. So verhält es sich auch in Lateinischen mit der Alliteration und dem Reim. Die Alliteration haben vorzugsweise die sprichwörtlichen Redensarten und Formeln namentlich der Rechtssprache und sonstiger öffentlicher Verhandlungen, kurz die Ausdrücke, die man *vocabula forensia* nennt; sie beruhen meist auf Tautologie oder auf Begriffsverwandtschaft, wie z. B. : « Do, dono, dedico, felix, faustum fortunatumque, muri et mœnia, longe lateque. »

[Dit laatste is gelijk *vuur en vlam*, tegelijkertijd Romaansch en Germaansch : in het Angelsaksisch en bij Layamon verschijnt het als *swidhe nond side*, in het Hoogduitsch als *weit und breit*.] « Der Reim ist bei den Römern aus der accentuirenden Volkspoesie auch in die gebildete, quantitirende Kunstpoesie übergegangen. Ovid z. B. liebt es im Hexameter und Pentameter, die Cäsur und den Schluss zu reimen, und die Reimworte bilden alsdann gern einen Gegensatz, wie in dem Verse :

Haec tibi sint mecum, mihi sint communia tecum.

(Amor, 2, 5, 31.) Aber noch häufiger besteht zwischen beiden Reimworten eine enge Verbindung, wie zwischen Substantiv und Adjektiv. So Trist 1, 6, 32.

Extinctum longis occidit omne malis.

Wat vergaan is, doodt ons met lange pijn.

Also gesellt sich zur Übereinstimmung der Laute der Parallelismus des Inhaltes. Die lateinische Poesie des Mittelalters hielt den Reim in der Cäsur und am Schlusse des Hexameters fest, aber in indifferenter Weise und ohne ein bestimmtes Verhältnis der reimenden Worte. Es sind das die sogenannten leoninischen Verse : ein solcher ist z. B. der bekannte Stosseufzer eines Abschreibers womit häufig mittelalterliche Handschriften schliessen :

« Explicit hoc totum, infunde, da mihi potum. » Nu is dit handschrift af, schenk in, geef mij te drinken.

Auch der deutsche Reim, wie er seit dem neunten Jahrhundert und seid Otfried zur Geltung gekommen is, entbehrt dieser tieferen Beziehung, er ist ein bloß äusserer Schmuck. »

In deze bladzijde vat Wackernagel de gangbare leer kort en bondig samen, maar hij laat ons in het duister omtrent de oorzaken en de omstandigheden der door hem geboekte verandering, hij legt ons niet uit hoe die *tiefere Beziehung*, die wij de logische waarde van het rijm kunnen noemen, in de Middeleeuwen uitgestorven is. Met het vaststellen van het feit kunnen wij geen vrede hebben, indien er eene mogelijkheid bestaat, de historische toedracht der zaak van naderbij te bestudeeren. Bij dergelijk onderzoek kunnen wij geene ondersteuning vanwege de prosodisten verwachten. Een der voornaamste kenners der Engelsche metriek heeft mij doen opmerken, dat het gebied der prosodie, die uitsluitend woordenklem, klank en tijdmaat beoogt, heel en al onafhankelijk is van dat der rhetorica of stijlstudie, die de betrekkingen tusschen de gedachten en de taal nagaat, waarin die gedachten worden vertolkt. Hoe overtuigd wij ook van het verschil tusschen metriek en rhetorica mogen wezen, het is ons toch niet geoorloofd te vergeten, dat beider doeleinde is het onderzoek

van het kunstmatig gebruik van het woord. En al hebben zekere beoefenaars der letterkunde in het verleden misschien ongelijk gehad, dicht- en rederijderskunst te identificieeren en te verwarren, het feitelijk en historisch verband is er toch, en mag door den filoloog niet over het hoofd worden gezien.

Twee bijzonder bevoegde getuigen, de Latinist Wilhelm Meyer en de Keltische filoloog Kuno Meyer, verzekeren ons trouwens, dat de zegepraal van het rijm in Westeuropa te danken is aan Latijn schrijvende rhetorici der vroegere Middeleeuwen. Derhalve zal het wel geoorloofd zijn, den overgang van de logische of rhetorische beoefening van het rijm tot het fonetische gebruik bij Middeleeuwsche schrijvers na te gaan.

III

Als inleiding tot deze studie zou kunnen dienen eene ontleding van een heel sprekend voorbeeld uit Ovidius :

Quot coelum stellas, tot habet Roma puellas.

Zoo talrijk als in den hemel de sterren zijn te Rome de deernen.

Hier is de hexameter door de caesuur in tweeën gekapt, en de twee helften vormen een verspaar. Het tweelettergrepig of slepend rijm is in zijn eerste gedeelte wat Kluge stamrijm zou noemen, daar de wortels *stell-* en *puell-* in klank overeenkomen. Suffixrijm hebben wij in de twee uitgangen *=as*. Waarschijnlijk zou Kluge hier geen rhetorisch effect aannemen, en nochtans bestaat er tusschen de woorden *stellas* en *puellas* eene logische verhouding, waarop de fonetische gelijkheid ten deele berust. Ten eerste, de twee rijmwoorden maken deel uit van eene vergelijking. Of deze voor de *puellas* als vleierend of spottend d. w. z. als antithese of parallelisme bedoeld is, zal van den samenhang, afhangen, maar het gelijkstellen van een meisje met eene ster is, zooals bekend, eene gemeeneplaats onzer literatuur. Wat meer is, de semasiologische en rhetorische betrekking tusschen de twee begrippen loopt hier uit op een syntaktisch parallelisme : de twee naamwoorden zijn twee voorwerpen van hetzelfde werkwoord, en staan derhalve in den vierden naamval. Dit alles zou nog geen suffixrijm teweegbrengen, indien zij niet juist tot dezelfde verbuiging behoorden.

Bij dit voorbeeld uit Ovidius zijn wij alleen daarom zoolang blijven stilstaan, omdat het voor de Latijnsche dichters der Middeleeuwen en dus voor hunne navolgers in de moderne talen schijnt typisch te zijn. Maar het is niet voldoende aan te stippen, hoe talrijk gevallen van dien aard voor de hand liggen, het ware bovendien wenschelijk van naderbij te

onderzoeken, in welke tijdvakken zij het eerst en het meest verschenen zijn, en in welke verhouding zij met andere soorten van rijm staan.

Tot grondslag van zoodanige studie zou moeten dienen Kluge's zaakrijke verhandeling : *Zur Geschichte des Reimes im Altgermanischen*, in 1884 in Paul und Braune's *Beiträge* verschenen. Kluge bekrachtigt er wat vóór hem Wackernagel en anderen geschreven hadden over de samenkoppeling van woorden die niet alleen in klank, maar ook in de betekenis overeenkomen. Ook hij haalt uit het Latijn vertaalde voorbeelden aan, alsof zij van Germaanschen oorsprong waren. *Longe lateque* geeft hij in het Angelsaksisch als *swidhe and wide*, en de bekende Latijnsche rijmende zegswijze *floreat crescat* als *growan and blowan*, groeien en bloeien. Dit laatste voorbeeld brengt hij in verband met in de Oudgermaansche metriek bekende princip der variatië. Variatië is het herhalen derzelfde gedachten in nieuwe bewoordingen, dus een kwistig gebruik van synoniemen en omschrijvingen, leidende soms tot bij de Wackernagel vermelde tautologie, soms ook tot hetgeen de kieskeurige hedendaagsche lezer zou veroordeelen als een stopwoord.

Op de rhetorische waarde van het rijm maakt Kluge ook terloops eene vluchtige toespeling. Op bz. 442=3 beweert hij dat de volkspoëzie, waarbij hij Beowulf en Andreas rekent, afziet van het suffixrijm, dat meer tot de rhetorica behoort, en dat in de volgens hem tot de kunstpoëzie behorende Juliana meermaals aangetroffen wordt. Gelijk Wackernagel gelooft hij dus aan een verband tusschen stafrijm en Germaansche volksgedichten van den eenen kant, en rhetorisch suffixrijm en Romaansche kunstpoëzie van den anderen.

IV

Uit het voorafgaande kunnen wij al enkele gevolgtrekkingen maken aangaande de niet zuiver fonetische of metrische eigenaardigheden die het rijm in de Middeleeuwen heeft vertoond :

1. Hetzelfde begrip, of althans twee verwante begrippen, kunnen met de twee rijmwoorden aangeduid zijn. Dit is de bovengemelde variatië.
2. De twee rijmwoorden kunnen uit denzelfden wortel afgeleid, dus etymologisch verwant zijn. Dit noemt men, na Grimm, grammatisch rijm.
3. Zij kunnen in den volzin dezelfde grammatikale betrekking bekleeden, en dus in getal, persoon, modus, geval enz. overeenstemmen. Soms tijds zal dit zijnen oorsprong in den rhetorischen aard van den schrijfs-trant hebben, en soms op suffixrijm uitloopen.

De bovenvermelde geleerden, die de door ons gebruikte vakwoorden hebben geijkt, staan voor de juistheid onzer klassificatie in. Maar deze

klassificatie is noch verder uitgewerkt, noch op bepaalde letterkundige gewrochten toegepast, zeker wel omdat de filologen hunne aandacht vooral op dichtwerken met een volmaakt prosodisch stelsel vestigen, berustende op het rhythmisch en fonetisch gebruik van eind- of stafrijm. Nochtans bestaan er gedichten, waar de overgang der Latijnsche rhetorica tot de metriek der moderne volkeren nog duidelijk te bespeuren is, en waar een stelselmatig onderzoek misschien tot vaste uitslagen zou kunnen leiden. In de Middelnederlandsche literatuur zijn er zulke geschriften niet, omdat daar het rijm als vaardig kunstmiddel uit het Fransch overgenomen werd.

Engeland staat veel onafhankelijker tegenover de Fransche overlevering, en zijne vroegste dichters bezigden bijna uitsluitend het stafrijm, en lieten het eindrijm alleen sporadisch in hunne werken verschijnen. Merkwaardigerwijze hebben zij omtrent de XI^{de} en XII^{de} eeuw een groot getal geschriften in rhythmisch en gerijmd proza en in losse verzen geschapen waar de taal dichterlijk maar niet metrisch gebonden is. Voor zoover wij weten, is het gebruik van het rijm in die vrij uitgebreide literatuur niet onderzocht. Een merkwaardig dokument, dat tusschen stafrijm en eindrijm, tusschen rhetorische proza en strenggebonden vers tusschenin ligt, is een episch gedicht uit het begin der XIII^{de} eeuw, de Brut van Layamon. De prosodisten hebben er altijd last mee gehad, want noch de wetten der Oudgermaansche, noch die der latere Middeleeuwsche metriek worden er stipt in nageleefd. De vraag is dus, of zijn onloochenbaar poëtisch karakter niet te danken is aan rhetorische kunstmiddelen, en of de rijmen er soms niet door de naar Wackernagel en Kluge boven beschrevene beginselen uit te leggen zijn.

V

Met het oog op die vraag heb ik eenige duizende verzen van den Brut gelezen, en zonder tot het slot van die lektuur of tot het einde van mijn onderzoek geraakt te zijn heb ik al het volgende kunnen vaststellen :

Variatië.

De tegenstelling die Wackernagel tusschen eind- en strafrijm heeft meenen waar te nemen, bestaat bij Layamon niet. Niet door antithese, maar door overeenkomst der begrippen zijn de gelijkkluidende woorden met malkander verbonden. Gewoonlijk behooren zij tot denzelfden gedachtenkring, en dikwijls brengen zij tautologie teweeg. Met andere

woorden, het is Layamon niet te doen om het invoeren van nieuwe begrippen te paren met het herhalen van bekende klanken, maar omgekeerd, om aan bekende begrippen door de herhaling der klanken meer klem bij te zetten, om zodoende eene gedachte of aandoening duurzaam in den geest der toehoorders of lezers te prenten. Meer dan eens wordt dezelfde persoon met beide rijmwoorden aangeduid, ééns met zijnen eigennaam, dan met zijne hoedanigheid of titel. Minder nauw is het verband tusschen de rijmwoorden, die tot denzelfden gedachtenkring, b. v. tot de taal des oorlogs en des heldenlevens behoren. De herhaling van hetzelfde rijmpaar kan in dit geval tot gewoonte worden, en uitloopen op het gebruik van geijkte zegswijzen, die de moderne lezer geneigd is, als vervelende stoplappen te veroordeelen, maar die den Middeleeuwschen toehoorder mischien in de gewenschte heldhaftige gemoedsstemming onderhielden.

Grammatisch rijm.

Dit heeft ongeveer dezelfde uitwerking als het vorige, maar komt bij Layamon niet heel dikwijls voor.

Rijm van rhetorischen oorsprong.

Van veel grooter belang is de derde soort van rijm, die noch op de beteekenis noch op de afleiding der woorden berust, maar alleen op hunne schikking in den tekst. De middelengelsche taal bezit de volle uitgangen van verbuigingen en vervoegingen niet die aan Latijnsche suffixrijmen naar het voorbeeld van Ovidius kleur en klem verleen. De uitgang *-ed* in den verleden tijd en het verleden deelwoord der zwakke werkwoorden *-en* in het deelwoord der sterke werkwoorden *-est* in den superlatief van het bijvoegelijk naamwoord, zijn allemaal onder Layamon's rijmen vertegenwoordigd. Maar de Engelsche zinsbouw beschikt over een nieuw middel om parallelisme in den gang der gedachten in de syntaxis uit te drukken, nl. het gebruik van een enkel hulpwerkwoord voor twee infinitieven of deelwoorden, en van een enkel voorzetsel voor twee naamwoorden. Van het éérste maakt Layamon ruim gebruik; hij plaatst dan vaak het hulpwerkwoord in het eerste vers van een paar, en doet de twee regels met de hoofdwerkwoorden eindigen, die dus de twee gelijklopende leden van den volzin afsluiten. Een voorbeeld met werkwoorden staat in verzen 1756-7 :

Nes næver tha mon iboren,
ne swa wis mon icoren,
the cudhe in thon dage
tellen of than deade.

Met naamwoorden, 448-9 :

For than weorldes scome,
Ond for than muchele grome,
that Dardanisc kun,
the we beodh of icomene,
wonedh in thisse lande,
leode to sconde.

Dergelijke, op parallelisme van den zinsbouw berustende rijmen moeten wij als rechtstreeksche opvolgers der Latijnsche suffixrijmen aanzien. Zij kunnen gemakkelijk volgens den aard van het syntactisch verband ontleed en gerangschikt worden. Tusschen dat verschijnsel bij Layamon, kort na afloop der twaalfde eeuw, die door Wilhelm Meyer geprezen wordt als het bloeitijdperk der rhythmische dichtvormen, en bij de Latijnsche dichters der vroegere Middeleeuwen, moet natuurlijk eene reeks schakels liggen, die deels bij de Angelsaksische, deels bij de Latijnsche schrijvers te zoeken zijn.

Het is te verwachten, dat een nauwkeurig onderzoek daar eene overlevering zou kunnen ontdekken, die leidt van Ovidius tot de rijme-
laars aller moderne talen, Germaansche even goed als Romaansche. Want de wetenschap der laatste jaartienden gelooft al minder aan de onder den invloed der romantieke school gevierde oorspronkelijkheid en onafhankelijkheid der Germaansche letterkunden. Er is al eene verhandeling over de navolging der Æneide in den Beowulf verschenen, en alhoewel wij die navolging niet als bewezen hoeven aan te zien, is het toch onloochenbaar dat de Engelsche dichters aan de Latijnsche meer verschuldigd zijn, dan men eertijds wilde gelooven.

Mr. L. Willems deelt een en ander mede over het rijm in de *Karlsage*, waarna de Voorzitter het woord verleent aan Dr. V. Bohet die handelt over :

DE WAALSCHÉ DIALEKTALE LETTERKUNDE

In het half-uurtje dat mij toegestaan is, kan ik er er natuurlijk geen aanspraak op maken, U een volledige geschiedenis te leveren van de Waalsche dialektale letterkunde. Ik ben dus wel verplicht mij te beperken en tevens mijn best te doen, U er slechts een algemeen overzicht van te schetsen. De rol van den criticus bepaalt zich niet alleen tot het aantoonen van het feit, dat in de intellectueele bedrijvigheid van ons land de dialekt-